

ЄВРЕЇ В ОСВІТНІЙ ПОЛІТИЦІ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА РІВНОГО (1921–1939 рр.))

В. А. Добровичинська

Рівненський державний гуманітарний університет (Рівне, Україна)

e-mail: Dobrochynskav@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6625-5108>

Р. Ю. Михальчук

Рівненський державний гуманітарний університет (Рівне, Україна)

e-mail: r.mykhalchuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9313-4830>

Ключові слова: Друга Річ Посполита, Волинське воєводство, Рівне, єврейське шкільництво, «Тарбут», «Єшибот».

У статті проаналізовано освітню політику Другої Речі Посполитою щодо національних меншин у міжвоєнний період на прикладі єврейської спільноти. Простежено діяльність світських і релігійних єврейських шкіл в освітньому просторі Рівного – міста з найбільшою кількістю єврейського населення в межах Волинського воєводства. Показано роль культурно-освітнього товариства «Тарбут» в організації єврейського шкільництва й збереженні національної ідентичності; з'ясовано навчальний контент освітнього процесу загальноосвітніх і релігійних шкіл.

До наукового обігу залучено нові архівні та мемуарні джерела для комплексного відтворення кількості закладів освіти, їхніх особливостей і національного характеру єврейського шкільництва. Вперше проаналізовано функціонування рівненської релігійної школи товариства «Єшибот» у міжвоєнний період та уточнено інформацію щодо діяльності окремих єврейських шкіл.

Доведено, що польська освітня політика щодо євреїв визначалася статтями міжнародних угод, польських конституцій і шкільним законодавством, стратегічна мета яких – інтеграція національних меншин у Другій Речі Посполитій. Право на створення національних шкіл і рідномовне навчання ускладнювалося політикою державної асиміляції.

Єврейський освітній простір Рівного сформувала розгалужена шкільна мережа, що включала одну державну єврейську школу з польською мовою навчання, приватні двомовні польсько-єврейські загальноосвітні й професійні заклади, івритомовні школи культурно-освітнього товариства «Тарбут», а також початкові релігійні школи – талмуд-тора і єшибот.

Національно-світськими осередками збереження культурної самобутності єврейської громади залишалося приватне шкільництво, котрим опікувалася громадська організація сіоністського спрямування «Тарбут» і яке мало особливу популярність серед єврейського народу. У відстоюванні національної ідентичності євреїв важливу роль відіграв релігійний чинник. У навчальних закладах проводилися уроки релігії, де вивчали юдаїзм, а система релігійної освіти та виховання домінувала в релігійних початкових школах, у яких викладали загальноосвітні предмети, згідно з польською державною програмою. Наразі наукові студії із реконструкції єврейського шкільництва потребують глибшого вивчення *змісту дидактичної літератури для розширення нашого уявлення про зміст освітнього процесу.*

JEWES IN THE EDUCATION POLICY OF THE POLISH STATE (ON THE EXAMPLE OF THE RIVNE CITY (1921–1939))

V. A. Dobrochynska

Rivne University of Humanities (Rivne, Ukraine)

R. Yu. Mykhalchuk

Rivne University of Humanities (Rivne, Ukraine)

Keywords: Second Polish-Lithuanian Commonwealth, Volyn voivodeship, Rivne, Jewish schooling, «Tarbut», «Yeshivot».

The article analyzes the educational policy of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth concerning national minorities in the interwar period on the example of the Jewish community. The activity of secular and religious Jewish schools in the educational space of Rivne – the city with the largest Jewish population within the Volyn voivodeship – has been traced. The role of the cultural and educational society «Tarbut» in the organization of Jewish schooling and preservation of national identity has been shown; the learning content of the educational process of secondary and religious schools has been clarified. New archival and memoir sources are involved in the scientific circulation to comprehensively reproduce the number of educational institutions, their features, and the national character of Jewish schooling. For the first time, the functioning of the Rivne religious school of the «Yeshivot» association in the interwar period has been analyzed, and information on the activities of individual Jewish schools has been clarified.

It has been proven that Polish educational policy towards Jews was determined by articles of international agreements, Polish constitutions, and school legislation, the strategic goal of which was the integration of national minorities in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth. The policy of state assimilation complicated the right to create national schools and mother-tongue education.

The Jewish educational space of Rivne was formed by an extensive school network, which included one state Jewish school with teaching in Polish, private bilingual Polish-Jewish general academic and professional institutions, Hebrew-language schools of the cultural and educational society «Tarbut», as well as elementary religious schools – Talmud-Torah and Yeshivot. Private schooling patronized by the public organization of the Zionist orientation «Tarbut», which was particularly popular among the Jewish people, remained the national-secular center of preservation of the cultural identity of the Jewish community. The religious factor played an important role in defending the national identity of the Jews. Religion classes were held in educational institutions, where Judaism was studied, and the system of religious education and upbringing dominated in religious primary schools, where general education subjects were taught according to the Polish state curriculum. Currently, scientific studies on the reconstruction of Jewish schooling need a deeper learning of the content of didactic literature to expand our understanding of the content of the educational process.

Постановка проблеми. Трагічні події Голокосту в період Другої світової війни спричинили зміни в національному складі населення Рівного. За кількісними показниками (17,5 тис. жертв) розстріл в урочищі Сосонки поблизу Рівного посідав третє місце після Бабиного Яру (близько 34 тис. осіб) і Кам'янця-Подільського (23,6 тис. людей)¹. Через

¹ Михальчук Р. Шрами на тілі міста: місця вбивств євреїв у м. Рівне під час Голокосту. Місто: історія, культура, суспіль-

демографічні втрати зник цілий пласт багатогранної національної культурної спадщини єврейського народу, зокрема й освіти як її складової частини.

Аналіз досліджень і публікацій. Життя єврейської громади Волинського воєводства перебуває у фокусі уваги українських і зарубіж-

ство. Київ: Ін-т історії України НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2020. Вип. 9 (2). С. 106.

них науковців. Програма національної політики Другої Речі Посполитої щодо національних спільнот й організації культурно-освітнього життя євреїв у Волинському воєводстві знайшла відбиття у праці Ю. Крамаря². На прикладі Галичини національно-освітню політику Польської держави комплексно висвітлила О. Руда³. Реалізацію польської освітньої моделі в західноукраїнському регіоні проаналізувала В. Доброчинська⁴, обґрунтувавши законодавчі положення щодо відкриття і функціонування приватних шкіл етнічних меншин. Наукові студії цієї ж авторки торкнулися й висвітлення ролі товариства «Тарбут» у збереженні національної ідентичності євреїв через організацію шкільництва у Волинському воєводстві⁵. Дослідження М. Гона⁶ присвячене різним аспектам життя єврейського населення Рівного, зокрема й освітнім потребам. Культурні надбання євреїв Рівненщини простежені в нарисах В. Данілічевої⁷. Сучасна польська історіографічна думка репрезентована працею Я. Кейсіка⁸, в якій учений ґрунтовно проаналізував національну структуру населення Волинського воєводства за різними параметрами, в тому числі й у шкільництві. Водночас слід зауважити, що зростання інтересу до життя євреїв міжвоєнного двадцятиліття не заповнило прогалини в комплексному відтворенні польської освітньої політики та особливос-

тей функціонування єврейського шкільництва в Рівному.

Джерелами дослідження слугували документи, виявлені в державних архівах Волинської та Рівненської областей. Цінним джерелом для реконструкції живої атмосфери шкільного повсякдення тогочасної доби виявилися спогади колишньої рівненської учениці Хаї Мусман⁹ – однієї з небагатьох, хто вижив під час трагедії Голокосту.

Мета дослідження полягає у висвітленні засадничих імперативів польської освітньої політики щодо євреїв і дослідженні в локально-просторовому вимірі – місті Рівному – впровадження загальноосвітнього, професійного та релігійного шкільництва цієї національної меншини.

Виклад основного матеріалу. Освітня політика Другої Речі Посполитої регламентувалася міжнародними зобов'язаннями, зокрема статтями Малоого Версальського договору 1919 р., які гарантували відкриття в Польщі національних шкіл із викладанням рідною мовою; також держава зобов'язувалася фінансувати єврейські школи, які перебували на утриманні єврейських гмін¹⁰. Права національних меншин закріплювалися польською конституцією 1921 р., згідно з якою вони мали право на створення власного рідномовного шкільництва та сповідування своєї релігії. Організація приватного шкільництва передбачала виконання низки вимог, насамперед прихильного ставлення до польської державності. Усі заклади освіти, незалежно від форми власності – державні, громадські чи приватні, підлягали контролю місцевих шкільних округів (кураторій) Міністерства віросповідань і народної освіти. Навчання для усіх дітей шкільного віку було обов'язковим, а в державних школах і закладах, що їх фінансували органи місцевого самоврядування, воно було безплатним. Курс на двомовні (утраквістичні) школи для етнічних меншин заклали в законі від 31 липня 1924 р. («закон С. Грабського»). У приватних школах обов'язково вводилися польська мова як державна, польська історія і «наука про сучасну Польщу». У новому освітньому законі від 11 березня 1932 р. модернізувалося початкове та середнє шкільництво, яке розмежували на чотирирічні гімназії та дворічні ліцеї. Новації шкільної реформи внесли і в нову польську конституцію 1935 року. Реалізація освітніх реформ 1930-х років сприяла розвитку освіти, однак державі бракувало матеріальних ресурсів для надання

² Крамар Ю. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 404 с.

³ Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції / Нац. академія наук України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. 802 с.

⁴ Доброчинська В. Запровадження польської системи освіти на західноукраїнських землях у міжвоєнну добу (1921–1939). *Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (ХХ – початок ХХІ століть)*: монографія / [відп. ред. Ігор Соляр; упоряд. Михайло Романюк]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Кн. 1. С. 210–215.

⁵ Доброчинська В. Товариство «Тарбут» в організації єврейського шкільництва у Волинському воєводстві (1921–1939). *Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (ХХ – початок ХХІ століть)*: монографія / [відп. ред. Ігор Соляр; упоряд. Михайло Романюк]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Кн. 1. С. 242–246.

⁶ Гон М. РОВНЕ: обриси зниклого міста. Рівне: Волин. обереги. 2018. 196 с.

⁷ Данілічева В. Волинь (Рівненщина) мультиетнічна: історія національних меншин. Рівне, 2022. 456 с.

⁸ Kęsik J. Stryktyra narodowościowa województwa Wołyńskiego w latach 1931–1939. *Premiany narodowościowa na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948*. Toruń, 2004. S. 53–92.

⁹ Мусман Х. Місто моє розстріляне. Рівне: Волинські обереги, 2019. 132 с.

¹⁰ Крамар Ю. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне... С. 192.

освітніх послуг національним меншинам, тому польські урядовці не приховували, що державна підтримка йшла на користь польської школи¹¹.

На території Волинського воєводства єврейське населення становило близько 162 тис. осіб (11,3%)¹² і було найчисленнішою національною спільнотою, головну у містах. Згідно з першим переписом населення 1921 р. у Рівному проживало 30 482 особи, тоді як другий перепис 1931 р. засвідчив зростання кількості містян на 33,3%, що становило відповідно 40 647 осіб. У національній структурі вони розподілилися таким чином: євреї – 60,3%, поляки – 23%, українці – 10,8%, а 5,9% – інші національності. Рівне міжвоєнного періоду – осередок ремесла і торгівлі. В міській забудові перебувало 4447 житлових будинків, працювало 1357 промислових й ремісничих підприємств і 2658 торговельних закладів¹³, власниками яких були переважно євреї – основні платники податків до міського бюджету.

Освітній простір Рівного наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років сформували одна польська державна гімназія, дев'ять загальноосвітніх початкових шкіл, один заклад для дітей з вадами розумового розвитку, а також приватні – три початкові та шість середніх шкіл¹⁴. Серед 10 польських початкових шкіл, які утримувалися коштом держави та органів місцевого самоврядування, одну семикласну школу № 7 («шабасувку») відвідували діти юдейського віросповідання, однак іврит й ідиш не вивчали. Початкову освіту здобувало 569 школярів, яких навчали 13 педагогів, із них дев'ять поляків і по двоє українців та євреїв. Варто зауважити, що в решті навчальних закладів значну частину учнівського колективу становили єврейські діти разом із поляками, українцями, росіянами, чехами та німцями¹⁵. Навчальним процесом у 1932 р. в загальноосвітніх школах було охоплено 4497 учнів, а в дев'яти приватних – 888 учнів¹⁶. Збільшення народжуваності позначилося й на зростанні кількості дітей шкільного віку, зокрема 1936 р. в міських школах навчалося 5984 учні, серед яких за національною ознакою домінували євреї – 2582, далі поляки – 2134, українці – 684, росіяни – 452, чехи – 86, а найменше було німців

(46 осіб)¹⁷. Отже, у структурі освіти ми можемо виокремити першу групу закладів – державні польські початкові та середні школи, в яких разом з іншими національностями навчалися євреї, а також польський заклад «шабасувку», що давав змогу згодом швидко інтегруватись у польське суспільство, здобувши повний курс освіти, необхідної для вступу до вищих навчальних закладів Польщі. Окрім державної гімназії, єврейська інтелігенція опікувалася створенням двомовних приватних середніх шкіл із польською мовою навчання.

Кураторіум Волинського шкільного округу в червні 1922 р. надав двом власникам-концесіонерам – Абраму Гузику та Якову Гузмону дозвіл на відкриття у Рівному приватної восьмикласної коедукційної гімназії із польською мовою навчання» (*коедукційна – змішана форма навчання за ставтевою ознакою. – В. Д.*) з нового 1922/23 навчального року з дотриманням низки вимог, обов'язкових для виконання. Зокрема, освітня програма приватного закладу узгоджувалася з програмою державних гімназій, а в керівника закладу мала бути вища освіта і знання польської мови. Гімназистами могли стати хлопці та дівчата юдейського віровизнання. Навчання відбувалося польською мовою, а іврит вивчали як окремий обов'язковий предмет. До старших класів гімназії не приймали хлопців призовного віку строкової військової служби. Окремим застереженням прописувалося й те, що російська мова не є обов'язковою в освітньому процесі, попри письмові прохання окремих батьків щодо її вивчення¹⁸. У такий спосіб поляки рішуче протистояли панівній у недалекому минулому російській мові, намагаючись швидко адаптувати молоде покоління до польськомовного середовища. Попри відсутність адреси навчального закладу зіставлення з віднайденою архівною інформацією дає змогу припустити, що приватна гімназія розміщувалася на вулиці Підгірна, 1¹⁹.

Ще одним польськомовним єврейським навчальним закладом була восьмикласна гімназія математично-природничого профілю з офіційною назвою «Коедукаційна загальноосвітня школа єврейського батьківського товариства «Освіта» у Рівному», яка розміщувалася на вулиці 3-го Травня, 8²⁰. У гімназії вивчали польську та німецьку мови, фізику, математику, географію, історію, природознавство, релігію, співи, іврит, також були уроки праці. Слід відзначити, що серед

¹¹ Добровичинська В. Запровадження польської системи освіти... С. 213–214.

¹² Kęsik J. Stryktyra narodowościowa województwa... S. 64.

¹³ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). Ф. 31. Оп. 1. Спр. 3778. Арк. 2.

¹⁴ Там само. Арк. 2.

¹⁵ ДАРО. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 2910. Арк. 115.

¹⁶ ДАРО. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 1961. Арк. 1.

¹⁷ Kęsik J. Stryktyra narodowościowa województwa... S. 89.

¹⁸ ДАРО. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 19.

¹⁹ ДАРО. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 2910. Арк. 86.

²⁰ Там само. Арк. 87.

єврейських закладів гімназія вирізнялася чи не найкращим матеріально-технічним оснащенням, в чому заслуга батьківського комітету. Наприкінці 1930-х років у гімназії викладання кожного предмета було забезпечене необхідним наочним матеріалом і технічним приладдям для успішної реалізації навчальних програм. Приміром, на уроках географії вчителі використовували карти Рівного, фізичні карти Польщі, Європи, Азії, Африки, Північної та Південної Америки, Палестини; чотири бусолі (геодезичні прилади); наочні моделі рельєфу гори; 120 ілюстрацій до різних географічних проблем і низку статистичних таблиць для вивчення географії «сучасної Польщі». Виховна робота базувалася на відзначенні державних дат: 3-го травня – день ухвалення польської конституції; 12-го травня (після 1935 р.) – вшанування першого голови відродженої Польської держави Ю. Пілсудського, а також Дня матері²¹. Дослідниця В. Данілічева зазначає, що в 1935 р. директором гімназії був Артур Мендел²², а в 1938/39 н. р. її очолювала Я. Хамер²³. У 1931 р. тут навчалось 145 дітей²⁴, тоді як у 1937/38 н. р. їхня кількість незначно зросла – до 162 учнів.

Асиміляційні впливи на євреїв відбувалися й через громадські інституції, прикладом чого слугує створення 1929 р. в Рівному Товариства поширення освіти серед євреїв. У його лавах перебувало 55 офіційно зареєстрованих членів, котрі мали змогу відвідувати безплатні курси і слухати лекції. 12 листопада 1930 р. в Рівному зареєстровано культурно-освітнє товариство «Сцена і освіта», до якого увійшло 150 осіб, що вивчали польську мову та культуру. Товариство отримувало фінансування від місцевої польської влади за проведення заходів позашкільної освіти²⁵.

Виразником сіоністських настроїв у Рівному виступало товариство «Тарбут» (у перекладі з івриту – культура), яке діяло з початку 1920-х років і об'єднало 19 осіб, а в 1929 р. кількість його членів зросла до 180 осіб. Очолив його Б. Коган²⁶. Товариства сприяло поширенню івриту, єврейської культури й освіти в межах Польщі. Задля цього створили мережу приватних івритомовних шкіл, і воно опікувалося ними у Волинському воєводстві.

²¹ ДАРО. Ф. 248. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 63.

²² Данілічева В. Ф. Волинь (Рівненщина) мультиетнічна... С. 44.

²³ ДАРО. Ф. 248. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 62.

²⁴ ДАРО. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 2910. Арк. 86.

²⁵ Там само. Арк. 70.

²⁶ Добровичська В. Товариство «Тарбут» в організації єврейського шкільництва... С. 243.

На початку 1930-х років у Рівному працювали три приватні початкові школи та одна гімназія «Тарбуту». У цих закладах мовою навчання був іврит, а педагогічні колективи формувалися лише з учителів-євреїв. Інформація щодо кількісного складу учнів і вчителів подано в таблиці 1. Засновником і першим директором «Тарбуту» був Юзеф Швідкі. Народився 1889 року в Київській губернії, фахову медичну освіту здобув у Вроцлавському університеті, де одночасно вивчав і філософію. У Рівному проживав із 1918 р., де активно проявив себе в суспільному житті, зокрема в культурно-освітній царині, ініціюючи створення єврейських товариств «ОРТ» і «ТОЗЄН»²⁷.

Спогадами про особливості освітнього процесу в гімназії «Тарбуту» поділилася колишня її учениця Хая Мусман. У навчальному закладі викладали такі предмети, як історія, географія, хімія, фізика, ботаніка, математика, мови (польська, німецька, латинська та іврит), фізкультура (окремо для хлопців і дівчат), релігія. Підручники учні купували самостійно або випозичали, з огляду на їхню високу вартість. Щомісячна платня за навчання становила 48 злотих, що, на переконання Хаї Мусман, для її незаможної родини було непосильним фінансовим тягарем, з огляду на середньомісячний дохід батька – 80 злотих. Керівництво гімназії практикувало зниження вартості навчання у разі звернення до опікунської гімназійної ради, тож лише після клопотання батьків вартість навчання гімназистці зменшили до 15 злотих. Щоб допомогти батькам коштами, Хая давала приватні уроки для учнів початкових класів. Обов'язковою вимогою до гімназистів «Тарбуту» була наявність темно-синьої шкільної форми. Дівчата носили вовняні спідниці й кофти, поверх яких одягали чорний фартух, а на голову берет. Обов'язковим предметом у шкільництві були уроки Закону Божого. Хая Мусман згадувала: «...вивчали і Танах (*Святе Письмо юдаїзму*), але особливого значення йому не надавали, гімназія була світською. Хасидизм у Рівному не прижився, ніхто ярмулок і пейсів не носив. Ортодоксами були лише літні люди. Кошеру також дотримувалися далеко не всі. Гімназисти приносили в клас шинку і ковбаси, які купували в чеських магазинах»²⁸.

Упродовж усього існування гімназія переживала скрутне фінансове становище, але попри це завдяки матеріальній підтримці товариства «Тарбут» і коштів батьків у 1933 р. збудували нову триповерхову будівлю із прилеглою гім-

²⁷ Szwidki Jozef / Almanach Żydowski. Lwow. 1939. S. 722.

²⁸ Мусман Хая. Місто моє розстріляне... С. 45, 46, 48, 61.

настичною залю на вулиці 13-ї Дивізії. З цієї нагоди, 8 жовтня у місті відбулося святкування – урочиста хода школярів та богослужіння у Великій синагозі, до якого долучилися представники місцевої влади та головного варшавського осередку «Тарбуту»²⁹.

Гімназійне приміщення «Тарбуту» слугувало для місцевого відділу Польського товариства вчителів єврейських середніх шкіл місцем, де обговорювали й вирішували професійні питання єврейського учительства. Професійна інституція учителів у Рівному діяла з 1922 р., зокрема в 1935 р. до неї увійшло 37 осіб³⁰.

Професійну освіту єврейська молодь здобувала в ремісничій школі Товариства поширення ремісничої і сільськогосподарської праці серед євреїв (ОРТ), початки якого сягають ще 1880 р., часу Російської імперії, коли діяльність поширилася у європейських країнах, а пізніше в Другій Речі Посполитій. Рівненський відділ товариства створили в 1921 р., а його засновниками стали Л. Каган, Ю. Швідкі, Я. Гузман та інші представники інтелігенції³¹. У ремісничій школі, яка розміщувалася на вулиці Коперника, 32, викладали курс кравецтва, білизлярства та столярства. Фахову освіту здобували діти з бідних прошарків єврейського населення. Одночасно тут працювала приватна вечірня школа та кравецькі курси. Популярністю користувалася і рівненська приватна торговельна школа³².

Ортодоксально-релігійні традиції єврейської спільноти сприяли збереженню національної ідентичності та єврейської ментальності в умовах польської асиміляційної політики. Рабинати та рабини важливу увагу приділяли релігійній освіті й релігійному вихованню єврейських дітей. У міжвоєнний період працювали приватні єврейські релігійні школи, які можна умовно поділити на три типи: хедери та талмуд-тори для хлопчиків, релігійні школи для дівчат та єшиви для юнаків. Хедерами й талмуд-торами для хлопчиків опікувалася ортодоксальна політична партія «Агудат Ісраель», а з 1929 р. – Центральна освітня організація «Хорев» («Chojrew»). Реорганізацію хедерів зумовив закон про обов'язкову шкільну освіту, коли поряд із предметами релігійного циклу викладали загальноосвітні дисципліни. У великих містах діяли хедери нового типу, натомість у містечках функціонували хедери старого типу – талмуд-тори,

в яких здобували лише релігійні знання у вільний час від навчання в загальноосвітніх початкових школах³³. У Рівному в 1932 р. релігійну освіту 194 учні здобували в талмуд-торі, в будинку на вулиці Кляшторній (Монастирській)³⁴. Відомо, що в 1925 р. за посередництва власника Рівненського пивоварного заводу «Бергшлос» Герша Писюка у шкільному приміщенні талмуд-тори відбувалися вечірні курси для дорослих, які готувалися до еміграції в Палестину. Керівником навчальних курсів був рабин рівненської гміни Ш. Грінфельд, а учитель талмуд-тори Х. Копельман та викладачі релігії школи «Тарбуту» навчали слухачів єврейської мови, історії Біблії, Талмуду та інших засад юдейського віровчення³⁵.

Окремим типом навчальних закладів були середні релігійні єшиви (Jesziwot Bejs Josef). Вони мали двоступеневу організацію: малі єшиви підвищували рівень знань здібних юнаків із Талмуду та Тори; великі єшиви готували рабинів, релігійних суддів, учителів релігії, керівників релігійних шкіл, талмудистів. Навчальний процес у єшивах охоплював вивчення тільки релігійних предметів, фактично був підготовчим до навчання у великих єшивах. Лише в єдиній єшиві у Варшаві юнаків навчали світських предметів. У 1936 р. в Польщі діяло 147 малих єшив із близько 18 800 слухачами³⁶.

Рівненська чотирикласна приватна релігійна школа «Єшибот» розміщувалася за адресою Хмільна, 6. Історик М. Гон зазначає, що релігійну школу збудували завдяки добродійній діяльності та фінансовій підтримці рівнянки Х. Шраєрової, котра походила з ортодоксальної родини рабина зі Зборова³⁷. Шкільна будівля складалася з п'яти навчальних кімнат, кабінету лікаря і просторої молитовної зали площею 68 м², розділених довгим коридором. Загальна площа будинку становила 358 м². Приватний характер шкільництва зобов'язував дотримуватися законодавчих вимог щодо освітнього процесу в таких закладах. Власником-концесіонером релігійної школи було місцеве товариство «Єшибот», від імені якого Г. Фішгойт отримав дозвіл на її функціонування. Релігійна школа фінансувалася товариством, меценатами, із добровільних пожертв, субвенцій органів місцевого самоврядування та єврейської гміни. Приміром, у 1933/34 н. р. бюджет школи склав 3700 злотих

³³ Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі... С. 609–610.

³⁴ ДАРО. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 1961. Арк. 1.

³⁵ ДАРО. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 67.

³⁶ Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі... С. 613.

³⁷ Гон М. РОВНЕ: обриси зниклого міста... С. 156.

²⁹ Гон М. РОВНЕ: обриси зниклого міста... С. 151; Мусман Хая. Місто моє розстріляне... С. 48.

³⁰ ДАРО. Ф. 30. Оп. 20. Спр. 653. Арк. 72.

³¹ Гон М. РОВНЕ: обриси зниклого міста... С. 127.

³² ДАРО. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 2910. Арк. 87.

тих, з яких найбільше – 2200 злотих надійшло від єврейської гміни та 600 злотих як оплата за навчання, натомість міська управа виділила 500 злотих, а решта – добровільні внески. З цих коштів діти із незаможних родин отримували фінансову підтримку³⁸.

Освітній процес у релігійній школі відбувався за програмою світських шкіл, зокрема у 1–3 класах вивчали польську мову, арифметику, геометрію (з 2 класу). У четвертому класі до згаданого переліку увійшли історія Польщі, природознавство та географія. Однак виклад загальноосвітніх предметів обмежувався декількома годинами, тоді як основний навчальний цикл складала юдаїстичні предмети (Біблія, Талмуд, наука про Пророків). Мови навчання – польська та іврит. До 1-го класу приймали хлопців, яким було не більше ніж 9 років. Відомо, що в 1931/32 н. р. тут навчалося 122 учні³⁹ та працювало три вчителі⁴⁰.

Реорганізаційних змін релігійна школа зазнала після освітніх новацій 1932 р., в результаті чого вона перейшла на шестирічне навчання з офіційною назвою «Приватна початкова чоловіча 6-класна релігійна школа з гебрейською (*іврит*) мовою навчання «*Jeszywas ejs Chaim*»». Перевірка закладу шкільними інспекторами Волинського кураторіуму в 1937 р. засвідчила низку недоліків із порушення санітарно-гігієнічних вимог, невідповідність матеріально-технічного забезпечення, відсутність «найскромнішої учнівської бібліотеки» і державних атрибутів – герба та портретів державних діячів Польської республіки. Всі зауваження адміністрація швидко усунула й письмово звітувала щодо якісного покращення роботи школи. Приміром, шкільною гігієною опікувалося Товариство охорони здоров'я єврейського народу (ТОЗЄН), якому виділили щорічну плату в сумі 120 злотих⁴¹.

Останнього, передвоєнного 1938/39 н. р. в релігійній школі освіти здобувало 148 учнів, а педагогічний колектив збільшився до восьми вчителів. Потрібно зауважити щодо великого тижневого навчального навантаження учнів, згідно з віковими особливостями. Зокрема, для учнів 1-го класу – 35 год, а 6-го – 37 год, з яких на релігійні предмети відводилося у середньому 17–19 год, польську мову – 4–6 год, івриту – 3 год, а решта – на інші предмети⁴².

³⁸ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. 454. Оп. 2. Спр. 573. Арк. 7 зв., 8 зв., 11 зв., 16.

³⁹ ДАРО. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 1961. Арк. 1.

⁴⁰ ДАВО. Ф. 454. Оп. 2. Спр. 573. Арк. 17–18, 20, 21, 23.

⁴¹ Там само. Арк. 108–109.

⁴² Там само. Арк. 93 зв. 94.

Ключовою проблемою приватного шкільництва був пошук шляхів фінансування для його повноцінного функціонування. Такими джерелами надходжень були кошти меценатів, а також матеріальна підтримка рівненської міської управи та релігійної гміни. Як відомо, на освітні потреби талмуд-тори, єшибота та гімназії «Тарбут» в 1932 р. релігійна гміна виділила усім по 1800 злотих⁴³.

Не можемо оминати увагою і те, що єврейські товариства встановлювали опіку над малозабезпеченими сім'ями, а також фінансово допомагали студентам із Рівного. Кількість таких на вересень 1929 р. становила 40 осіб. Здебільшого єврейська молодь освіти здобувала у Варшавському університеті та Варшавському політехнічному інституті, трохи менше її навчалося у Львівському університеті. Усім студентам надавалася матеріальна допомога⁴⁴, що свідчить про шанобливе ставлення євреїв до освіти та культу знань.

Висновки. Отже, польська освітня модель, котра реалізувалася в демократичному суспільстві, врахувала інтереси етнічних меншин, гарантуючи їм національно-культурні права. Однією з найбільших національних спільнот у Другій Речі Посполитій були євреї, котрі проживали переважно в містах і містечках, зокрема в Рівному, формуючи замкнені релігійні громади зі своїми стійкими традиціями та характерними ментальними рисами.

У структурі єврейського шкільництва Рівного, за нашими підрахунками, функціонувало близько 15 навчальних закладів, один із яких був державним, а решта утримувалася коштом приватних осіб або громадських інституцій. Асиміляційні впливи польської освітньої політики поступово обмежували національне єврейське шкільництво, тож у більшості шкіл навчання велося польською мовою. Івритомовне навчальне середовище зберегли навчальні заклади «Тарбуту», котрі відстоювали національну й культурну ідентичність. Професійне шкільництво було представлене ремісничою і торговельною школою, що відбивало основні сфери зайнятості єврейського населення. Особливу групу посідали чоловічі початкові релігійні школи талмуд-тора та єшибот, у яких вивчення юдаїзму поєднувалося із загальноосвітніми предметами. Репрезентація єврейської освіти потребує вивчення змісту дидактичної літератури, що може бути окремим науковим дослідженням.

⁴³ ДАРО. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 2129. Арк. 6.

⁴⁴ ДАРО. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 2910. Арк. 71.

Таблиця 1

Єврейські загальноосвітні та професійні школи Рівного, 1931 р.

№ з/п	Назва навчального закладу, адреса	Класи	Мова навчання	Учні (євреї)	Кількість учителів					
					Всього:	євреї	поляки	чехи	росіяни	українці
1	Початкова єврейська школа №7 («шабасувка»)	7	пол.	569	13	2	9	–	–	2
2	Приватна семирічна школа «Тарбут» №1 (вул. Соборна, 6)	7	іврит	247	12	12	–	–	–	–
3	Приватна початкова школа «Тарбут» №2 (вул. Поштова, 3)	3	іврит	71	4	4	–	–	–	–
4	Приватна семирічна школа «Тарбут» №3 (вул. 3-го Травня, 270)	7	іврит	150	7	7	–	–	–	–
5	Приватна початкова школа (вул. Торгова, 14)	1	пол.	30	2	2	–	–	–	–
6	Математично-природнича коедукційна гімназія батьківського товариства «Освіта» у Рівному (вул. 3-го Травня, 8)	8	пол.	145	14	10	2	–	2	–
7	Приватна коедукційна гімназія «Тарбут» (вул. Поштова, 3)	8	іврит	280	15	15	–	–	–	–
8	Приватна єврейська гімназія (вул. Підгірна, 1)	8	пол.	310	14	12	1	1	–	–
9	Єврейська приватна вечірня школа (вул. Коперника, 32)	1	пол.	92	5	5	–	–	–	–
10	Приватні кравецькі курси (вул. Коперника, 32)	1	пол.	32	2	2	–	–	–	–
11	Реміснична школа товариства «ОРТ» (вул. Коперника, 32)	1	пол., іврит	143	10	10	–	–	–	–
12	Приватна торговельна школа (вул. 3-го Травня, 270)	3	пол.	46	5	5	–	–	–	–

Джерело: ДАРО. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 2910. Арк. 25, 86–87.

Reference

- Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (dali – DARO). F. 31. Op. 1. Spr. 3778.
 DARO. F. 30. Op. 18. Spr. 2910.
 DARO. F. 31. Op. 1. Spr. 1961.
 DARO. F. 30. Op. 1. Spr. 44.
 DARO. F. 248. Op. 1. Spr. 3.
 DARO. F. 30. Op. 20. Spr. 653.
 DARO. F. 30. Op. 1. Spr. 67.
 Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. F. 454. Op. 2. Spr. 573.
 DARO. F. 30. Op. 18. Spr. 2129.
 Hon M. (2018). ROWNE: obrysy znykloho mista [ROWNE: outlines of a vanished city]. Rivne. 196 s. [in Ukrainian].
 Danilicheva V. (2022). Volyn (Rivnenshchyna) multyethnichna: istoriia natsionalnykh menshyn [Volyn (Rivnenshchyna) is multi-ethnic: the history of national minorities]. Rivne. 456 s. [in Ukrainian].

Dobrochynska V. (2018.) Zaprovdzhennia polskoi systemy osvity na zakhidnoukrainskykh zemliakh u mizhvoienno dobu (1921–1939) [Introduction of the Polish education system in the West Ukrainian lands in the interwar period (1921–1939)]. *Osvita natsionalnykh menshyn v Ukraini: istorychni tradytsii, pravovi zasady, suchasni vyklyky (KhKh – pochatok KhKhI stolit): monohrafiia* / [vidp. red. Ihor Soliar; uporiad. Mykhailo Romaniuk]; Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv. Kn. 1. S. 210–215. [in Ukrainian].

Dobrochynska V. (2018.) Tovarystvo «Tarbut» v orhanizatsii yevreiskoho shkilnytstva u Volynskomu voievodstvi (1921–1939) [«Tarbut» society in the organization of Jewish schools in the Volyn Voivodeship (1921–1939)]. *Osvita natsionalnykh menshyn v Ukraini: istorychni tradytsii, pravovi zasady, suchasni vyklyky (KhKh – pochatok KhKhI stolit): monohrafiia* / [vidp. red. Ihor Soliar; uporiad. Mykhailo Romaniuk]; Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv. Kn. 1. S. 242–246. [in Ukrainian].

Kramar Yu. (2015). Zakhidna Volyn 1921–1939 rr.: natsionalno-kulturne ta relihiine zhyttia [Western Volyn 1921–1939: national, cultural and religious life]. Lutsk: Vezha-Druk. 404 r. [in Ukrainian].

Musman Kh. (2019). Misto moie rozstriliane [My city was shot]. Rivne: Volynski oberehy. 132 s. [in Ukrainian].

Mykhalchuk R. (2020). Shramy na tili mista: mistsia vbyvstv yevreiv u m. Rivne pid chas Holokostu. *Misto: istoriia, kultura, suspilstvo*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka, 2020. Vyp. 9 (2). S. 105–125. [in Ukrainian].

Ruda O. (2019). Natsionalno-osvitnia polityka uriadiv Polshchi shchodo naseleння Halychyny v 20–30-kh rokakh KhKh stolittia: realizatsiia ta retseptsii [The national educational policy of the Polish governments regarding the population of Halychyna in the 20s and 30s of the 20th century: implementation and reception] / Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv. 802 s. [in Ukrainian].

Almanach Żydowski (1939). [Jewish Almanac]. Lwow. S. 722. [in Polish].

Kęsik J. (2004). Stryktyra narodowościowa województwa Wołyńskiego w latach 1931–1939 [Ethnic structure of the Wołyń voivodship in the years 1931–1939]. *Premiany narodowościowa na kresach wschodnich II Rzeczpospolitej 1931–1948*. Turyń. S. 53–92. [in Polish].